ИҚТИСОДИЙ ЎЗГАРИШЛАР ШАРОИТИДА ЎЗБЕКИСТОНДА ЗИЁРАТ ТУРИЗМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР

[1]Гулямова Гулнора Патахкамаловна
[2]Ботирова Нилуфар Шерқуловна
[1]и.ф.н., доцент, Ўзбекистон халқаро ислом академияси
[2]PhD, доцент, Ўзбекистон халқаро ислом академияси
https://doi.org/10.5281/zenodo.11380014

Ўзбекистонда туризмнинг барча турларини ривожлантириш имкониятлари юқорилиги мутахассислар томонидан таъкидланмоқда. Мамлакатимизда қабул қилинган “2019-2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш Консепсияси”да 2019- 2025 йилларда туризм соҳасини ривожлантиришда туризмни миллий иқтисодиётнинг стратегик соҳасига айлантириш, туристик хизматларни диверсификациялаш ва сифатини ошириш ҳамда туристик инфратузилмани, шу жумладан, хорижий сармояларни жалб қилиш ва самарали реклама-маркетинг ишларини олиб бориш эвазига такомиллаштириш орқали эришиш вазифаси қўйилди.[1]

Тарихий ва диний диққатга сазовор жойларга бой Ўзбекистон зиёрат туризмини ривожлантириш учун улкан салоҳиятга эга. Юритимизда дунёнинг турли бурчакларидан келган зиёратчиларни ўзига тортадиган кўплаб зиёратгоҳлар, мақбаралар, масжидлар ва тарихий обидалар жойлашган. Туризмнинг ушбу турини ривожлантириш нафақат ҳудудларнинг иқтисодий юксалиши, балки мамлакат маданий меросини асраб-авайлаш ва тарғиб қилишга ҳам хизмат қилади.

Ўзбекистонда иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилишга қаратилган жадал иқтисодий ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Ушбу ўзгарувчилар туризм саноати, жумладан, зиёрат туризмига турли хил таъсир кўрсатади. Инвестиция сиёсатидаги ўзгаришлар, транспорт ва меҳмонхона инфратузилмасини ривожлантириш, шунингдек, халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш Ўзбекистонга кўпроқ зиёратчилар ва сайёҳларни жалб қилиш учун қулай шарт-шароитлар яратиши мумкин. 2023 йил 11 сентябрда қабул қилинган “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида хорижий туристлар сонини 15 миллионга, ички сайёҳлар сонини 25 миллионга, зиёрат туризми бўйича келадиган туристлар сонини 3 миллион нафарга ошириш вазифалари белгилаб берилган[2].

Ўзбекистонда зиёрат туризмининг шаклланиши ва ривожланишида иқтисодий ўзгарувчилар муҳим рол ўйнайди. Ушбу ўзгарувчиларни чуқур таҳлил қилиш учун иккита асосий жиҳатни кўриб чиқиш лозим: туризм индустриясига таъсир этувчи асосий иқтисодий ўзгарувчилар ва туризм инфратузилмасининг ривожланишига таъсир этувчи инвестиция муҳитидаги ўзгаришлар.

1. *Туризм саноатига таъсир этувчи асосий иқтисодий ўзгарувчилар таҳлили қуйидагилардан иборат:*

– макроиқтисодий барқарорлик: беқарор иқтисодий шароитлар туризм индустриясига

[1] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 05.01.2019 йилдаги “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ-5611-сонли Фармони.
[2] Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й., 06/23/158/0694-сон; 29.12.2023 й., 06/23/214/0984-сон

салбий таъсир кўрсатиши, ноаниқликни келтириб чиқариши ва мамлакатдаги туристларнинг ишонч даражасини пасайтириши мумкин.

– даромад даражаси ва аҳоли фаровонлиги: маҳаллий аҳоли даромадларининг юқори даражаси ва барқарор иқтисодий ривожланиш туризм хизматлари, жумладан, зиёрат туризмига ички ва ташқи талабнинг ошишига ёрдам беради.

– миллий валюта курси: миллий валюта курсининг ўзгариши чет эллик сайёҳлар учун саёҳат харажатларига таъсир қилиши мумкин, бу эса уларнинг мамлакатга бориш қарорига таъсир қилиши мумкин.

2. *Инвестиция муҳитидаги ўзгаришлар ва уларнинг туризм инфратузилмасини ривожлантиришга таъсирини баҳолаш:*

– инвестицияларни жалб қилиш: қулай сармоявий муҳит туризм инфратузилмасини ривожлантириш, жумладан меҳмонхоналар қуриш, транспорт тармоғини ривожлантириш ва зиёрат туризми учун зарур бўлган бошқа объектларни яратиш учун ҳам маҳаллий, ҳам хорижий инвесторларни жалб қилиши мумкин.

– такомиллаштирилган инфратузилма:янги йўллар, аэропортлар, маданий мерос объектлари ва жамоат жойларини қуриш каби инфратузилмани ривожлантиришга йўналтирилган инвестициялар сайёҳлар учун янада қулай муҳит яратади ва мамлакатимизга зиёратчилар сонининг кўпайишига хизмат қилади.

Иқтисодий ўзгаришлар ва инвестиция муҳитидаги ўзгаришлар Ўзбекистонда зиёрат туризмининг ривожланишига бевосита таъсир кўрсатади. Барқарорлик сиёсати, қулай сармоявий муҳит ва туризм инфратузилмасини ривожлантириш зиёратчилар ва мамлакатимизга ташриф буюриш истагида бўлган сайёҳлар учун жозибадор муҳит яратишда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Инновацион технологиялар сайёҳларни зиёрат туризмига жалб этиш ва сақлаб қолишда муҳим рол ўйнайди. Улар зиёратчиларнинг имкониятлари ва тажрибасини оширади, саёҳатни янада қизиқарли, маълумотли ва ҳаяжонли қилади.

XXI аср жаҳон иқтисодиётида ахборот инқилоби асосида рақамлаштириш жараёнининг фаол амалга ошириши билан боғлиқ. Ҳозирги вақтда иқтисодиётга глобал рақобатбардош рақамли технологияларни жорий этиш давом этмоқда, жумладан, илғор ишлаб чиқариш, ахборот, телекоммуникация, шунингдек сунъий интеллект тизимлари, виртуал ҳақиқат ва шунга мувофиқ равишда иқтисодиётни рақамли форматга ўтказиш ёки, бошқача қилиб айтганда, рақамли иқтисодиётни шакллантириш жараёни юз бермоқда. Шу билан бирга туризмни ривожлантириш бўйича хориж тажрибасини ўрганиш туризмда ҳам инновацияларни кенг қўллаш заруриятини кўрсатиб берди.

Замонавий технологиялар зиёрат туризмига таъсир қиладиган баъзи жиҳатлар 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

Замонавий технологияларниг зиёрат туризмига таъсири[3]

Замонавий технологиялар	**Таъсири**
Мобиль иловалар	Зиёратчилар учун ихтисослаштирилган мобиль иловалар зиёратгоҳлар, мамлакат тарихи, диний урф-

[3] Муаллифkfh ишланмаси

	одат ва анъаналар ҳақида маълумот олиш имконини беради
	Иловаларда берилган зиёратгоҳлар белгиланган ҳудуднинг интерактив хариталари, хизмат кўрсатиш ва бошқа диний тадбирлар жадвали ҳақидаги маълумотлар тақдим этилиши мумкин
Виртуал ҳақиқат (VR)	VR технологияларидан фойдаланиш сайёҳларга зиёратгоҳлар ва тарихий манзилларни улар етиб келгунига қадар виртуал зиёрат қилиш имконини беради
	Виртуал саёҳатлар зиёратчиларга бориш қийин бўлган ёки асосий зиёрат йўлларидан узоқ бўлган жойларни кўриш имконини беради
Интерфаол кўргазмалар ва мультимедиа қурилмалари	Музей ва зиёратгоҳларда зиёратчилар ушбу жойнинг маданий-тарихий аҳамияти ҳақида қўшимча маълумот олишлари мумкин бўлган интерактив экспонатлардан фойдаланиш сайёҳлар эътиборини кўпроқ жалб қилади
	Мультимедиа қурилмалари, масалан, танланган тилларга эга аудио қўлланмалар зиёратгоҳлар ва тарихий жойларни зиёрат қилиш тажрибасини бойитади

Рақамли иқтисодиётга ўтишнинг асоси сифатида рақамлаштириш жараёни объектив воқелик талаблари билан белгиланади ва биринчи навбатда унинг субъектлари фаолиятида рақамли технологиялардан фойдаланишга таянади. Рақамли технологиялар иқтисодий фаолиятни ташкил этиш шаклларининг ўзгаришига олиб келади, ҳодисаларнинг моҳиятини мураккаблаштиради, уларни ўзгартиради. Сўнгги пайтларда турли мамлакатларда рақамли иқтисодиёт устувор йўналиш бўлиб келмоқда, буни рақамли технологияларни ривожлантириш ва рағбатлантиришга қаратилган давлат дастурлари ва стратегиялари мавжудлиги ҳам кўрсатмоқда. Фақат Европа Иттифоқи (ЕИ) мамлакатларида, Европа Комиссиясининг маълумотларига кўра, 2019 йилда иқтисодиётни рақамлаштириш бўйича 30 дан ортиқ миллий ва минтақавий дастурлар мавжуд эди. Рақамли ривожланиш индекси (ДЕСИ) бўйича рақамли технологияларни ривожлантиришда етакчи ўринларни Норвегия, Швесия, Швейсария, Дания, Финляндия, Сингапур, Жанубий Корея, Буюк Британия, Гонконг ва АҚШ эгаллайди. Рақамли иқтисодиёт ва жамият индексини ҳисоблаб чиқувчи Европа комиссияси маълумотларига кўра, 2018 йилда Финляндия, Швесия, Нидерландия ва Дания иқтисодиётни рақамлаштириш бўйича етакчи бўлди.[4] Аммо шуни таъкидлаш керакки, етакчи давлатларнинг позитсияси ўзгариши мумкин. Фақат инновацияларга очиқлик, уларни фаол амалга ошириш учун институтсионал шарт-шароитлар яратиш иқтисодиётни янада ривожлантириш учун имкониятлар яратади.

Экспертлар бир қатор давлатларни, жумладан, Хитой ва Ҳиндистон каби мамлакатлар ҳозирда рақамли технологияларни ривожлантиришнинг пастроқ даражасида, лекин ўсишга

[4] Индикаторы цифровой экономики: 2021: статистический сборник / Г.И. Абдрахманова, К.О. Вишневский, Л.М. Гохберг и др.; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: НИУ ВШЭ, 2021. – 380 с.

тайёрлигини кўрсатмоқда, улар инвесторлар учун жозибадор ва динамикаси секинлашган мамлакатларни сиқиб чиқариши мумкин. Ўзбекистон Республикасида ҳам рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йўлида дастлабки қадамлар қўйилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги «Рақамли Ўзбекистон 2030» стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги Фармони билан тасдиқланган «Рақамли Ўзбекистон - 2030» стратегияси иқтисодиёт тармоқлари, ижтимоий соҳа ва давлат бошқаруви тизимининг жадал рақамли ривожланишини таъминлаш, шу жумладан, электрон давлат хизматларини кўрсатиш механизмларини янада такомиллаштириш мақсадида ишлаб чиқилган бўлиб, унда рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари белгиланди ҳамда рақамли технологиялар миллий бозори учун қулай муҳитни яратиш ва истиқболли «рақамли» стартапларни ривожлантириш мақсади қўйилди. Мамлакат иқтисодиётини рақамлаштириш йўналишлари белгилаб олинди.

Хизмат кўрсатиш соҳасида етакчи ўринларни эгаллаши зарур бўлган туристик фаолият субъектлари фаолиятнинг турли соҳаларига инновацияларни жорий этиш учун майдон бўлиб хизмат қилади. Шу боис рақамли технологиялар, мобил интернетдан фойдаланиш замонавий туризмни ривожлантириш манбаи бўлиши мумкин.

Худудий туризм секторини рақамли иқтисодиётга жалб қилиш қуйидаги усуллар билан амалга оширилиши мумкин (1-расм):

- янги бизнес моделларини шакллантиришга олиб келадиган ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш асосида туризм секторини рақамлаштириш;

- туризм фаолиятини рақамлаштириш давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

Пандемиядан кейинги даврда чекловлар босқичма-босқич бекор қилингандан сўнг, туризм соҳаси тиклана бошлади ва туристик оқимларни бошқариш ва янги шароитларда фуқароларнинг хавфсиз фаолиятини рағбатлантириш учун замонавий воситалардан фойдаланиш жуда муҳимдир. Бу бизнес моделлари ва жараёнларини рақамли трансформатсиясининг долзарблигини оширади.

Ўзбекистон вилоятларида туристик кластерларни ривожлантиришнинг асосий мақсади ижтимоий-иқтисодий ривожланишни рағбатлантириш, минтақада тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай муҳит яратиш, иш ўринларини кўпайтириш, аҳолининг турмуш даражасини яхшилашдир. Ўзбекистонда туризм саноатининг муваффақияти ушбу соҳани давлат томонидан қай даражада қўллаб-қувватланишига бевосита боғлиқ. Тошкент вилоятида туризм саноатининг муваффақиятли ривожланиши учун туристик фаолиятнинг барча секторлари фаолиятини мувофиқлаштирадиган кенг қамровли минтақавий ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш керак. Хорижий аналогларга нисбатан минтақавий маҳсулотнинг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида. Туризм индустриясини минтақавий меҳмондўстлик саноатининг ривожланишида кўпаювчи таъсирни яратишга қодир деб ҳисоблаш керак, айрим корхоналарда эса ижтимоий-иқтисодий ривожланиш режаларининг асоси бўлиши керак.

Ўзбекистон вилоятларида туристик кластерларни ривожлантиришнинг асосий мақсади ижтимоий-иқтисодий ривожланишни рағбатлантириш, минтақада тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай муҳит яратиш, иш ўринларини кўпайтириш, аҳолининг турмуш даражасини яхшилашдир. Ўзбекистонда туризм саноатининг муваффақияти ушбу соҳани

давлат томонидан қай даражада қўллаб-қувватланишига бевосита боғлиқ. Тошкент вилоятида туризм саноатининг муваффақиятли ривожланиши учун туристик фаолиятнинг барча секторлари фаолиятини мувофиқлаштирадиган кенг қамровли минтақавий ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш керак. Хорижий аналогларга нисбатан минтақавий маҳсулотнинг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида. Туризм индустриясини минтақавий меҳмондўстлик саноатининг ривожланишида кўпаювчи таъсирни яратишга қодир деб ҳисоблаш керак, айрим корхоналарда эса ижтимоий-иқтисодий ривожланиш режаларининг асоси бўлиши керак.

Кўпгина мамлакатлар, масалан, Бразилия, Эквадор, Боливия, Австралия, АҚШ, Андорра, Агрентина, Гресия, Кения ва Япония туристларни қизиқтириш ва келажакда саёҳатни режалаштиришни рағбатлантириш учун виртуал турлар ва ижтимоий медиа компаниялари ёрдамида "рақамли туризм"ни ривожлантира бошлади. Шунингдек, сайёҳлик йўналишларини оммалаштириш учун қизиқарли блоглар, веб-сайтлар ва платформалар пайдо бўлди, жумладан соуч тоурисм (диван) туризми - Чили ҳақидаги бир қатор мақолалар ва тўпламлар (озиқ-овқатдан тортиб мамлакат ҳақидаги китобларга ва дастурларга қадар), Аргентина платформалари (360), Пуерто Рико (виртуал саёҳат ва Зоом воситасида), Эквадор (мамлакатни маҳаллий, минтақавий ва глобал миқёсда тарғиб қилиш учун рақамли платформа) кабилар ишга солинган.[5]

Туризм соҳасида янги ечимлар ва бизнес моделларини рағбатлантириш учун бир қатор мамлакатларда туризм акселераторлари ва инновацион марказлар яратилмоқда. Хусусан, Европа Иттифоқида рақамли инновацион марказлар шаклланмоқда. Бундай марказлар компанияларга техник экспертизадан ўтиш имкониятини яратади ва уларга сармоя киритишдан олдин турли хил инновацион технологияларни синаб кўришга имкон беради. Рақамли инновацион марказлар, шунингдек, муваффақиятли рақамли трансформатсия учун зарур бўлган консалтинг хизматларини, ўқитиш ва кўникмаларни ривожлантиришни таъминлайди.

Австралия, Бразилия, Сингапур, Кариб денгизи мамлакатлари, Янги Зеландия, Эквадор, Чили, Аргентина ва Филиппин янги, трансформатсиялашган туризм соҳаси учун кадрлар тайёрлаш, кичик ва ўрта бизнес ва туризм соҳасида ишлайдиган одамларга инқироздан чиқиб олиш учун ёрдам бериш мақсадида масофавий ўқитиш курслари ташкил этилди. АҚШда зарар кўрган туристик компаниялар, хусусан меҳмонхона бизнеси вакилларига тезда иш топишга имкон берадиган платформа яратилди. Таиланд, Филиппин, Колумбия ва Белгия пандемиядан зарар кўрган маҳаллий ишлаб чиқарувчиларга тезлик билан ўз бизнесини тиклашга имкон берадиган платформалар яратдилар.[6]

Ўзбекистон туризм соҳасида ҳа бу борада жиддий ижобий ўзгаришлар рўй бермоқда. Бир қатор мамлакатлар фуқаролари учун визаларни бекор қилиш, меҳмонхоналар қуриш ва янги йўналишларни ривожлантириш билан биргаликда мамлакатимизга келган саёҳатчилар учун қулайлик яратувчи инновацион ечимларни жорий этишга ҳам катта эътибор қаратилмоқда.

Рақамли технологияларни жорий этиш соҳа рақобатбардошлигини оширишда, Ўзбекистоннинг туризм салоҳияти билан потенциал сайёҳларни таништиришда муҳим

[5] Калитвинцева М.В. Инновационная деятельность в туризме: понятийный аппарат и особенности развития//Российское предпринимательство. 2011.№10 – 152-159 с.
[6] https://vc.ru/flood/85973-cifrovaya-transformaciya-v-turizme-trendy-2020/ мурожаат санаси 01.05.2024

аҳамият касб этади. Туризм соҳасида рақамли технологияларни қўллашда онлайн хизматлари алоҳида ўрин тутади. Одатда туризм соҳасида қуйидаги онлайн хизматлари кенг тарқалган:

- авиа, темир йўл, автобус ва автомобил маршрутлари бўйича билетларни онлайн усулда заказ қилиш ва сотиб олиш;
- туризм бўйича онлайн маслаҳат бериш хизматлари;
- автомобилларни онлайн ижарага бериш хизмати;
- саёҳатларга, маҳсус турларга ва кўргазмаларга заказлар бериш ва уларни сотиб олиш бўйича хизматлар;
- билетларнинг, турларнинг ва турли хилдаги саёҳатларнинг калъкулятсиясини электрон усулда тақдим қилишнинг онлайн сервислари;
- онлайн усулда меҳмонхоналарни заказ қилиш хизматлари;
- шаҳарлар, музейлар ва кўргазмалараг виртуал саёҳатлар уюштириш сервислари ва бошқалар.

Рақамли кўникмалар туризм сектори учун кадрлар тайёрлаш тизимида ҳам касбий маҳоратнинг ажралмас қисмига айланиши зарур. Рақамли иқтисодиётда илғор технологик лойиҳаларни амалга ошириш қатор қатъий, мослашувчан ва махсус рақамли ваколатларга эга мутахассисларга талаб шаклланади.[7] Шу сабабли ҳам туризм соҳасига кадрларни тайёрлашда қуйидаги талабларга алоҳида эътибор бериш зарур:

- ўз соҳасини чуқур англаш, шунингдек, ёндош соҳаларда ҳам билим ва тажрибага эга бўлиш;
- янги технологияларни қўллаш билан боғлиқ имкониятлар ва хатарларни тушуниш;
- лойиҳани бошқариш усулларига эгалик қилиш;
- "рақамли эпчиллик";
- катта маълумотлар ва визуализатсия воситалари билан ишлаш кўникмаларига эга бўлиш;
- киберхавфсизлик асосларини тушуниш;
- маълумотлар базалари билан ишлаш қобилиятлари;
- тизимли фикрлаш;
- ҳиссий интеллект;
- жамоавий иш;
- узлуксиз ўрганиш қобилияти;
- ноаниқлик шароитида мослашиш ва ишлаш.

Иқтисодиётни рақамлаштириш туризм соҳаси учун учун янги имкониятлар ва истиқболларни очади. Рақамли технологиялардан фойдаланиш туризмга харажатларни камайтириш, компаниялар самарадорлиги ва рақобатбардошлигини ошириш, рақамли товар ва хизматлар бозорида ўз ўрнини эгаллаш учун янги турдаги туристик маҳсулотларни чиқариш имконини беради. Шу билан бирга инвестицияларни излаш, туристик фаолият субъектларининг рақамли трансформатсия шароитида муваффақиятли ҳаракат қилиш имконини берувчи янги ваколатларини шакллантириш билан боғлиқ янги муаммолар ҳам вужудга келади. Бу соҳада туристик фаолият билан шуғулланувчи хусусий тадбиркорларни давлат томонидан қўллаб қувватлаш тизимини шакллантириш зарур.

[7] https://review.uz/post/cifrovizaciya-turizma.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.01.2019 yildagi “O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PF-5611-sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 - 2021 yillarda «O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida» 2018 yil 21 sentyabrdagi PF-5544-son Farmoni.
3. COVID-19 and tourism.2020: A ear in review. https://www.unwto.org/covid-19-and-tourism-2020/ murojaat sanasi 01.05.2022.
4. UNWTO Tourism Recovery Tracker, 2021. https://www.unwto.org/tourism-data/unwto-tourism-recovery-tracker/ murojaat sanasi 1.05.2022.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.09.2018 yildagi “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF-5544-sonli Farmoni, https://lex.uz/ru/docs/3913188?otherlang=1.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni.
7. Индикаторы цифровой экономики: 2021: статистический сборник / Г.И. Абдрахманова, К.О. Вишневский, Л.М. Гохберг и др.; Нас. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: НИУ ВШЭ, 2021. – 380 с.
8. Калитвинцева М.В. Инновационная деятельность в туризме: понятийный аппарат и особенности развития//Российское предпринимателство. 2011.№10 – 152-159 с.
9. https://vc.ru/flood/85973-cifrovaya-transformaciya-v-turizme-trendy-2020/ murojaat sanasi 01.05.2022.
10. https://review.uz/post/cifrovizaciya-turizma.
11. Husanov Ch.K. Turizmda raqamli texnologiyalardan foydalanish xususiyatlari. Sharq mamlakatlarining raqamli iqtisodiyotga o‘tish tajribasi: imkoniyatlar va muammolar. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. – T.: 2021. – 245 b.